

**Методичні рекомендації
щодо організації навчання здобувачів освіти
у громадянській та історичній освітній галузі
у 2024-2025 н.р.**

Освітній процес у 2024-2025 навчальному році має бути організовано в безпечному освітньому середовищі з дотриманням рекомендацій Державної служби з надзвичайних ситуацій.

З метою створення для учнів безпечних умов, Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти рекомендує на початку навчального року повторити з дітьми правила поведінки під час повітряної тривоги та артобстрілів.

Варто пам'ятати, що дотримання вимог щодо реагування на сигнали оповіщення «Усім увага! Повітряна тривога!» є обов'язковим для всіх учасників освітнього процесу.

Для створення безпеки та психологічної підтримки учнів, Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти рекомендує ознайомитися з порадами психологів на теми життєстійкості, ментального здоров'я, самопідтримки, що розміщено на ресурсах: ЮНІСЕФ Україна, громадської організації «Смарт освіта», всеукраїнської програми «Ти як?».

Відповідно до Указу Президента України від 16.03.2022 № 143/2022 «Про загальнонаціональну хвилину мовчання за загиблими внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України», із метою вшанування пам'яті загиблих, щоденно о 09 годині 00 хвилин варто проводити загальнонаціональну хвилину мовчання [14].

***Громадянська та історична освітня галузь
5-7 клас***

Організація освітнього процесу в 5-7-х класах закладів загальної середньої освіти, у 2024-2025 навчальному році має здійснюватися відповідно до Законів України: «Про освіту» [12], «Про повну загальну середню освіту» [11]; Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, Державного стандарту базової середньої освіти.

Із метою організованого початку 2024-2025 навчального року в 5-7-х класах, рекомендуємо опрацювати Постанову Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» (<https://cutt.ly/vDsA5Xe>) [13], наказ Міністерства освіти і науки України від 02.08.2024 № 1093 «Про затвердження рекомендацій щодо оцінювання результатів навчання» (<http://surl.li/ybibsl>) [17], методичні рекомендації щодо заповнення сторінок класного журналу в 5-х класах НУШ (лист Сумського ОШПО від 28.10.2022 № 463/11-10 «Методичні рекомендації щодо заповнення сторінок класного журналу в 5 класах НУШ») [3].

Для надолуження освітніх втрат, ефективного навчання та забезпечення виконання модельних навчальних програм, на початку навчального року, рекомендуємо: провести моніторинг знань учнів, за допомогою усного чи письмового опитування; визначити теми, що потребують повторення; провести бесіди для психологічного налаштування учнів на процес навчання тощо.

У 2024-2025 навчальному році для учнів 5-6-х класів будуть чинними модельні навчальні програми (затверджені наказом Міністерством освіти і науки України від 12.07.2021 № 795 «Про надання грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» модельним навчальним програмам для закладів загальної середньої освіти») [15]: «Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас», «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас», «Досліджуємо історію і суспільство. 5-6 класи (інтегрований курс)», «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти. 5-6 класи (інтегрований курс)», з якими можна ознайомитися на сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» Міністерства освіти і науки України за покликанням: <http://surl.li/ulcow>.

Окрім того, з метою надолуження освітніх втрат учнями 5-6-х класів, які пропустили навчання або тривалий час не навчалися за українськими освітніми програмами, рекомендуємо опрацювати рекомендації щодо використання модифікованих програм із української мови, української літератури, історії України, географії для закладів загальної середньої освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 16.05.2024 № 701 «Про затвердження Рекомендацій щодо використання модифікованих програм з української мови, української літератури, історії України, географії для закладів загальної середньої освіти») [18].

Із модельними навчальними програмами для учнів 7-х класів громадянської та історичної освітньої галузі: «Історія України. 7-9 клас», «Всесвітня історія 7-9 класи», «Історія: Україна і світ. 7-9 класи (інтегрований курс)» можна ознайомитися на сайті Інституту модернізації змісту освіти за покликанням: <http://surl.li/tzhju>.

Окрім того, у 2024-2025 навчальному році для учнів 5-х класів спеціальних закладів загальної середньої освіти (для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку) чинною залишається модельна навчальна програма «Вступ до історії України та громадянської освіти» (авт. Косенко Ю.М.) (наказ Міністерства освіти і науки України від 26.04.2022 № 383 «Перелік модельних навчальних програм для спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з особливими освітніми потребами, яким надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України») [8]; для учнів 7-х класів спеціальних закладів загальної середньої освіти чинною є модельна навчальна програма «Історія України» для 7-9-х класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку (авт.: Тороп К.С., Василенко Б.В., Ляшенко В.В.) (наказ Міністерства освіти і науки України від 13.06.2023 № 724 «Перелік модельних навчальних програм для спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з особливими освітніми потребами,

яким надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України») (<http://surl.li/jxrxxv>) [7].

Акцентуємо увагу, що навчальні предмети «Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас», «Досліджуємо історію і суспільство. 5-6 класи (інтегрований курс)», «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти. 5-6 класи (інтегрований курс)» для учнів 5-х класів громадянської та історичної освітньої галузі належать до адаптаційного циклу базової середньої освіти та носять інтегрований і пропедевтичний характер. Наголошуємо, що навчання історії у 5-х класах має бути спрямоване на формування у здобувачів освіти компетентностей, необхідних для їхньої соціалізації та громадянської активності, свідомого вибору подальшого життєвого шляху та самореалізації, виховання шанобливого ставлення до родини, суспільства, національних і культурних цінностей українського народу.

Особливостями навчального курсу «Історія України. Всесвітня історія» для 6-х класів є: вивчення історичного матеріалу за хронологічним і змістово-логічним принципом, у поєднанні навчального матеріалу давньої історії України та всесвітньої історії; поєднання аудіального та візуального сприйняття інформації та роботи з нею; вироблення навиків здобування та використання інформації, її критичного осмислення; формування загальних уявлень, системи цінностей, замість заучування дат, термінів, понять, біографій.

Наголошуємо, що формування в учнів 7-х класів розуміння цілісності історичного процесу, а саме: увиразнення спільних явищ, тенденцій у минулому і сучасності України та Європи (V-початку XV ст.), особливостей вітчизняного минулого й сьогодення, неможливі без внутрішньогалузевої та міжгалузевої інтеграції змісту навчання й діяльності учнів. Тому, інтеграцію, як один із ключових складників Державного стандарту базової середньої освіти предметів громадянської та історичної освітньої галузі, доцільно реалізовувати через: розгляд подій і процесів української історії у контексті європейської і світової історії; дослідження впливу подій і процесів в Україні на інші країни; застосування компетентнісно орієнтованих завдань і проєктів.

Із метою ефективної організації освітнього процесу в 7-х класах, рекомендуємо ознайомитися з навчальними матеріалами методичного порадилика «Організація освітнього процесу в 7-х класах закладів загальної середньої освіти в умовах реалізації НУШ: громадянська та історична освітня галузь», що розміщено на сайті Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти за покликанням: <http://surl.li/tzhkb>.

Для посилення мотивації навчання учнів, рекомендуємо на уроках створювати емоційно-психологічний настрій колективу, за якого учні не боятимуться висловлювати думки; під час контролю знань, – урахувати індивідуальні властивості учнів.

Окрім того, наголошуємо на диференціації навчання, використовуючи на уроках історії вправи різного рівня складності з визначенням історичної постаті, аналізу історичного джерела; вправи для роботи з історичною (контурною) картою, що дасть можливість учням відчути успіх у виконанні завдань.

Звертаємо увагу, що календарно-тематичне та поурочне планування вчитель здійснює у довільній формі, у тому числі, із використанням друкованих чи електронних джерел. Ураховуючи принципи академічної свободи, учитель самостійно визначає форми та методи роботи, види пізнавальних завдань, зберігаючи при цьому цілісність програми щодо реалізації компетентнісного підходу у навчанні.

Наголошуємо, що з історії не передбачено обов'язкових письмових узагальнюючих чи контрольних робіт. Формати проведення уроків учитель обирає особисто. Окрім того, на уроках тематичного контролю оцінюються результати виконаних завдань усіма учнями, оцінювання навчальних досягнень учнів на уроках узагальнення здійснюється на розсуд учителя.

Звертаємо увагу, що основним засобом навчання учнів залишається – підручник. З електронними версіями підручників з історії України та всесвітньої історії для учнів 5-7-х, 8-11-х класів, що рекомендовані Міністерством освіти і науки України, можна ознайомитися на сайті Інституту модернізації змісту освіти за покликанням: <http://surl.li/ulcpp>.

Під час організації навчання, як в очному, так і в дистанційному форматах, Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти рекомендує до використання інформаційні матеріали для вчителів історії, основ правознавства, громадянської освіти, що розміщено на сайті Сумського ОІППО, розділ «Мобільна сторінка методиста» (<http://www.soippo.edu.ua/>).

Організовуючи освітній процес у 5-7-х класах, учитель має підтримувати пізнавальну та соціальну активність учнів, спрямовану на: використання учнями цифрових технологій для пошуку історичної інформації, її добору, перевірки, упорядкування та поширення; формування вмінь в учнів працювати в групі; визначати ризики та наслідки впливу людини на довкілля; уміння аналізувати та узагальнювати здобуту інформацію.

Під час навчання історії у 5-7-х класах доцільно: поєднувати фронтальну (бесіди, колективне обговорення), індивідуальну роботи з груповою; активно використовувати дослідницьку, пошукову, творчу роботи; створювати імітаційні життєві ситуації; реалізовувати творчі, дослідницькі проекти; здійснювати віртуальні екскурсії тощо.

Організація навчання історії 5-7-х класів має бути спрямована на оперування учнями в кожному наступному класі більшим обсягом історичної інформації, понять і категорій; підвищення ступеня самостійності учнів – від виконання завдання за детальною інструкцією вчителя до власного розв'язання навчальної проблеми.

Рекомендуємо використовувати, із метою формування просторового мислення учнів 5-7-х класів на уроках історії, карту як джерело знань, а саме: навчати учнів визначати географічне розташування відповідних природних і соціальних об'єктів; пояснювати, як географічне положення впливає на спосіб життя і світогляд людей, що таке громадський простір, його значення для суспільства тощо.

Звертаємо увагу, що системне застосування форм, методів і прийомів активного навчання історії, таких, як: мозковий штурм, дискусія, рольова гра,

моделювання, аналіз кейсів; проєктна технологія, взаємонавчання, робота в малих групах, має поєднуватися з іншими формами та методами навчання, такими, як: робота з підручником, візуальними та іншими джерелами.

Беручи до уваги вікові особливості пізнавальної активності учнів, рекомендуємо використовувати в освітньому процесі комплекти навчально-методичного забезпечення громадянської та історичної освітньої галузі для учнів 5-7-х класів, із якими можна ознайомитися на сайтах установ і видавництв: Інституту педагогіки НАПН України (<https://undip.org.ua/to-teachers/textbooks/>), «Літера» (<http://surl.li/tzhkp>), «Генеза» (<https://www.geneza.ua/>), «Оріон» (<http://surl.li/tzhkh>), «Ранок» (<https://www.ranok.com.ua/>) тощо.

Із методичними рекомендаціями щодо організації освітнього процесу, посилення мотивації учнів у навчанні історії, навчально-методичним забезпеченням громадянської та історичної освітньої галузі, із прикладами завдань для реалізації діяльнісного підходу до навчання учнів 5-6-х класів закладів загальної середньої освіти в умовах нової української школи, можна ознайомитися у посібнику «Громадянська та історична освітня галузь: 5-6 класи (адаптаційний цикл) Нової української школи: методичний посібник для вчителів закладів загальної середньої освіти (укладач Третьякова О.В.; редактор Удовиченко І.В.)», що розміщено на сайті Сумського ОШО за покликанням: <http://surl.li/kdgpf> [2].

Наголошуємо, що ведення класних журналів у 5-6-х класах здійснюється відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 03.06.2008 № 496 «Про затвердження інструкції з ведення класного журналу учнів 5-11 (12)-х класів загальноосвітніх навчальних закладів» [16]. Із методичними рекомендаціями щодо заповнення сторінок класного журналу в 5-х класах закладів загальної середньої освіти можна ознайомитися на сайті Сумського ОШО (рубрика «Куферок корисних застосунків НУШ», підрубрика «Поради методистів СОШО») за покликанням: <http://surl.li/jxrzy>.

Із метою формування в учнів критичного мислення, під час роботи з інформаційними джерелами, навчання сприймання інформації, оцінювання якості інформації, підвищення загальнокультурного рівня особистості, рекомендуємо до використання в освітньому процесі модельну навчальну програму «Основи медіаграмотності» (5-6 класи) для закладів загальної середньої освіти (<https://cutt.ly/2ZaUwCw>) [4] та посібник «Медіаосвіта в Державному стандарті базової середньої освіти (5-6 класи)», із яким можна ознайомитися за покликанням: https://medialiteracy.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/MediaOsvita_2022.pdf.

Освітня галузь «Суспільствознавство»

Навчальний предмет «Історія»

У 2024-2025 навчальному році чинними для учнів 8-11-х класів залишаються навчальні програми (зі змінами, наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2022 № 698 «Про надання грифа оновленим навчальним програмам») [9], що розміщено на сайті Міністерства освіти і науки України за покликаннями: 8-9 класи – <http://surl.li/ulsuf>, 10-11 класи – <http://surl.li/ulsun>.

Зміст освітньої галузі «Суспільствознавство» у 2024-2025 навчальному році реалізується шляхом вивчення окремих навчальних предметів: «Історія України» (8-11 класи), «Всесвітня історія» (8-11 класи) та інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ» (10-11 класи).

Під час вивчення у 8 класі історії України (52 год./рік., 1,5 год./тижд.) та всесвітньої історії (35 год./рік., 1 год./тижд.), варто: акцентувати увагу учнів на подіях, явищах, процесах української та світової історії (кінець XV-XVIII ст.), що сприяли економічному, політичному, соціальному розвитку країн; розвивати в учнів уміння аналізувати візуальні та історичні джерела, висловлювати судження; застосовувати та пояснювати терміни та поняття; продовжувати формувати у дітей уміння і навички роботи з історичною картою.

Під час вивчення в 9-х класах історії України (52 год./рік., 1,5 год./тижд.) і всесвітньої історії (35 год./рік., 1 год./тижд.), із метою підвищення ефективності процесу навчання, рекомендуємо навчати учнів: характеризувати ідейні засади українських політичних партій, використовуючи фрагменти історичних документів; обґрунтовувати судження про діяльність тих чи інших історичних діячів; використовувати проблемні та дискусійні питання; установлювати зв'язки між соціально-економічним розвитком і національним рухом.

Для учнів 10-11-х класів Міністерством освіти і науки України рекомендовано до вивчення інтегрований курс «Історія: Україна і світ» (105 год./рік., 3 год./тижд.), а також два окремих предмета «Історія України» (52 год./рік., 1,5 год./тижд.) і «Всесвітня історія» (35 год./рік., 1 год./тижд.).

Акцентуємо увагу, що суттєвих змін зазнала навчальна програма з історії України (11 клас), насамперед, новітня історія, події якої пов'язані зі збройною агресією російських загарбників проти України (розділ 6 «Європейський вибір України. Російсько-українська війна»).

Наголошуємо, що вивчення історії у 10-11-х класах має бути спрямоване на: виявлення в учнів стійкості до маніпуляцій навколо історії; реалізацію засад компетентісно орієнтованого навчання історії, зокрема розвиток та удосконалення критичного мислення учнів.

Рекомендуємо використовувати в освітньому процесі, під час вивчення історії України в 10-11-х класах, інформаційні матеріали, що розміщено на сайті Українського інституту національної пам'яті у рубриці «Методичні рекомендації» (<https://cutt.ly/tZaW80f>).

Наголошуємо, що умовою досягнення вагомих навчальних результатів, що пов'язані з осмисленням історичних явищ, оцінкою діяльності історичних осіб, має стати дослідницько-пошукова та творча робота учнів. Тому, під час навчання історії варто враховувати, що зміст історичного матеріалу має базуватися на принципах історичної пам'яті, проблемного навчання, хронологічної послідовності, полікультурності; дотримання пропорцій між складовими історичного процесу (політичного, соціального, економічного та культурного).

Із метою формування історичної (предметної) компетентності, знань учнів про історичну особистість, рекомендуємо на уроках вивчати особистість через сукупність (письмових, матеріальних, фото- відеоматеріалів) джерел, складання історичних і політичних портретів.

Окрім того, акцентуємо увагу на використанні місцевого (краєзнавчого) матеріалу на уроках історії, оскільки краєзнавчий компонент дозволить урізноманітнити проведення уроків, сприятиме активізації дослідницької діяльності.

Звертаємо увагу, що у навчальних програмах з історії України та всесвітньої історії для учнів 8-11-х класів, визначено виконання: практичних робіт, що є обов'язковими до виконання; навчальних проєктів і написання есе.

Наголошуємо, на тому, що вчитель може самостійно обирати форму, зміст і тривалість практичних робіт, орієнтуючись на визначені в розділах програми результати навчально-пізнавальної діяльності. Тематика практичних і творчих робіт у програмах укладена таким чином, щоби вчитель зміг диференціювати завдання для учнів за рівнем складності. Під час оцінювання есе, варто враховувати: дотримання структури тексту, уміння учнів логічно викладати та аргументувати власні думки щодо запропонованої теми, наводити приклади з кількох історичних джерел.

Із метою формування в учнів кінематографічних знань через призму мистецьких творів (українських кінофільмів), рекомендуємо до використання на уроках історії посібник «Українська історія в кінофільмах», з яким можна ознайомитися за покликанням: <http://surl.li/iavoy>.

Задля всебічного та гармонійного розвитку особистості, як найвищої загальнолюдської цінності, забезпечення її конкурентоспроможності та мобільності, формування свободи думки та дії, усвідомлення гордості за свою державу, підвищення рівня обізнаності учнівської молоді з питань євроатлантичної інтеграції, рекомендуємо опрацювати посібник «НАТО – сила, що захищає мирних громадян» [6], підготовлений всеукраїнською спільною викладачів суспільних дисциплін та громадянської освіти (<http://surl.li/gtxfb>).

Із метою збереження, у ментальній свідомості учнів, історії тимчасово окупованих територій і виконання Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11.03.2021 «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» (затверджено Указом Президента України від 24.03.2021 № 117/2021), на уроках варто акцентувати увагу на питаннях історичної та культурної єдності українських територій; консолідації українського суспільства, збереження та розвиток духовно-моральних цінностей українського народу. Під час вивчення тем, присвячених економічному, культурному, релігійному розвитку українських територій, зокрема, тем історичного розвитку Кримського півострова, рекомендуємо до використання посібники: «Нариси із історії Криму у ХХ-ХХІ ст.: 1990-2014 рр.» (<https://cutt.ly/eXg2Jr6>), «Нариси з історії Криму (2015-2022): додатковий матеріал для вчителів 10 класу загальної середньої освіти» (<http://surl.li/tzhks>), що допоможуть учням скласти уявлення про історію, культуру та мистецтво кримськотатарського народу.

Формуючи в учнів історичну свідомість, на основі аналізу уроків минулого, важливо на уроках історії звертати увагу на трагічні події, що визнані геноцидами: Голодомор українського народу, Голокост, депортація кримських

татар та інших народів Криму, що відбулися на українських теренах у ХХ-ХХІ ст.

Звертаємо увагу на пам'ятні дати, що відзначаються у 2024, 2025 роках на державному рівні, відповідно до Постанови Верховної Ради України від 21.12.2023 № 3536-ІХ «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2024-2025 роках», а саме:

– 10 років із часу Іловайської трагедії (06-31.08.2014, День пам'яті – 29.08.2024);

– 10 років із часу завершення боїв за Донецький аеропорт під час російсько-української війни (січень 2015 року, День пам'яті – 20.01.2025);

– 80-ті роковини початку депортації українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944-1951 роках (вересень 1944, День пам'яті – 08.09.2024);

– 250-ті роковини з часу руйнування російською імперською армією Запорізької Січі (15.06.1775).

Отже, навчання історії учнів 5-11-х класів у закладах загальної середньої освіти буде успішним, за умови панування в ньому демократичної атмосфери, рівноправних партнерських відносин, взаємоповаги; компетентнісного підходу та інтерактивного навчання, розвитку критичного мислення у здобувачів освіти.

Навчальний предмет «Основи правознавства»

Правова освіта в умовах сьогодення має бути спрямована на переорієнтацію навчання з процесу на результат, зміщення акцентів із накопичування знань, умінь, навиків – на формування та розвиток в учнів здатності практично діяти, застосовувати власний досвід у різних життєвих ситуаціях.

У 2024-2025 навчальному році залишаються чинними навчальні програми: «Основи правознавства» для закладів загальної середньої освіти», 9 клас (35 год./рік., 1 год./тижд.); для класів суспільно-гуманітарного напрямку (правовий профіль) «Правоознавство. 10-11 класи (профільний рівень)» (105 год./рік., 3 год./тижд.). Програми названих навчальних предметів розміщені на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України: www.mon.gov.ua.

Навчання учнів 9-х класів, у 2024-2025 навчальному році, має бути організовано відповідно до оновленої навчальної програми (наказ Міністерства освіти і науки України від 03.06.2022 № 698 «Про надання грифа оновленим навчальними програмам») із урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів [9].

Акцентуємо увагу, що метою навчання основам правознавства на базовому рівні загальної середньої освіти є надання учням основ правових знань, виховання поваги до гідності людини, права, державотворчих і правотворчих традицій, любові до держави Україна, забезпечення умов для формування правової культури, правових орієнтирів і правомірної поведінки.

Звертаємо увагу, що показником сформованої правової компетентності (інформаційної, логічної, аксіологічної, практично-поведінкової) в учнів є спроможність молодого покоління співвідносити свої дії з чинним законодавством, жити та діяти згідно з нормами права, здатності швидко

орієнтуватися в інформаційному просторі, приймати обґрунтовані рішення на основі отриманих умінь і навиків [5].

Звертаємо вагу на обов'язкове проведення практичних занять (зادля набуття учнями правової компетентності), що мають бути спрямовані на самостійну роботу здобувачів освіти під час вивчення тієї чи іншої теми з навчального предмета «Основи правознавства», із використанням різних джерел знань (підручників, посібників, довідкового матеріалу, інтернет-ресурсів тощо) [5].

Робота з сучасними джерелами інформації, під час проведення практичних занять має, поєднувати вміння здобувачів освіти діяти компетентно й технологічно.

Відповідно до Указу Президента України від 24.03.2021 № 119 «Про Національну стратегію у сфері прав людини» [10], правова освіта має бути спрямована на формування в учасників освітнього процесу поваги до прав людини, її гідності, засад демократії, ненасильницької культури та культури доброчесності.

Із метою формування в учнів таких категорій, як: право, мораль, демократія, свобода, гідність, відповідальність, права людини, на уроках необхідно акцентувати увагу здобувачів освіти на темах, присвячених правовому й соціальному захисту внутрішньо переміщених осіб, забезпеченню прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України, правовому статусу біженців та осіб, які потребують тимчасового захисту, а також осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, наголошуючи, що людина – є найвищою цінністю демократичного суспільства.

Окрім того, навчання учнів предмету основам правознавства має бути спрямоване на формування у них системи цінностей, правової культури, правосвідомості, застосування й дотримання правових норм.

Навчання предметам «Основи правознавства» у 9-х класах та «Правознавство» у 10-11-х класах у 2024-2025 навчальному році має відповідати національній правовій системі в умовах дії правового режиму воєнного стану та повномасштабної збройної російської агресії проти України. Це потребує поєднання у вивченні загальних питань права, із урахуванням законодавчих змін, пов'язаних із введенням воєнного стану та створенням правових умов для підвищення обороноздатності держави, питань захисту національної безпеки та територіальної цілісності.

Наголошуємо, що під час навчання основам правознавства, варто приділити увагу питанням, присвяченим надзвичайному та воєнному стану, особливостям додержання прав і свобод людини і громадянина в умовах таких режимів. У цьому контексті, важливим є «донести» до учнів зміст адміністративно-правових режимів (процедура введення, зміна функціонування органів публічної влади, обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина тощо). Особливої уваги потребують питання зобов'язання держави у сфері прав людини, що виявляється у повазі до прав людини, їх захисті й забезпеченні.

На практичних заняттях, навчального предмета «Основи правознавства» доцільно використовувати методи, які б сприяли кооперативній роботі, дослідницькому та проблемному викладу матеріалу. Особливе місце, під час практичних занять із основ правознавства, посідає робота учнів із інформаційними джерелами права. Тому, зусилля вчителя мають спрямовуватися на вироблення в учнів умінь шукати, аналізувати нормативно-правові акти, застосовувати їх положення під час розв'язання юридичних задач (життєвих ситуацій).

Акцентуємо увагу, що на практичних заняттях учитель виконує роль консультанта учнів щодо реалізації ними самостійної, дослідницької, творчої діяльності, надаючи допомогу, відповідно до їхніх пізнавальних можливостей. Так, наприклад, під час проведення практичного заняття на тему «Неповнолітні як користувачі мережі «Інтернет», варто акцентувати увагу учнів на питаннях: безпеки в інформаційному просторі; негативних наслідках для дітей безконтрольного доступу до мережі «Інтернет»; поняттях «кібербулінг», «кіберпростір» тощо. Оскільки мережа «Інтернет» є невід'ємною частиною життя людини, рекомендуємо до використання в освітньому процесі посібник «Освіта в сфері прав людини в інтернеті» (<http://surl.li/tzdtz>), брошуру «Дізнайся про свої права у цифровому середовищі» (<http://surl.li/tzhla>).

Із метою формування в учнів інформаційної компетентності, під час проведення практичних занять доцільно робити акцент на права людини, використовуючи матеріали міжнародних організацій, таких як: ООН (<https://ukraine.un.org/uk>), Рада Європи (<https://www.coe.int/uk/web/kyiv>) та ОБСЄ (<http://surl.li/tzhle>).

Із метою розпізнання учнями проявів правопорушень проти прав людини і основоположних свобод, диференціації таких правопорушень і розуміння правових наслідків за їх вчинення, рекомендуємо до використання матеріали, розроблені Координатором проєктів ОБСЄ в Україні, спільно зі студією онлайн освіти EdEra, за підтримки Міністерства освіти і науки України, із яким можна ознайомитися за покликанням: <http://surl.li/tzhlh>.

Основним шляхом реалізації міжпредметного підходу до навчання правознавству, – є актуалізація знань здобувачів освіти (створення проблемних ситуацій) і раціональний добір навчального матеріалу для логічного вибудовування міжпредметної взаємодії. Звертаємо увагу, що особливого значення на етапі актуалізації знань учнів з основ правознавства набуває розвиток системного мислення здобувачів освіти. Так, учитель може запропонувати учням ряд запитань, пов'язаних, наприклад, із курсом історії: «Пригадайте, що являли собою ...», «Які події відбувалися в цей період ...», «Які історичні факти можуть підтвердити вашу позицію ...» тощо [19].

Наголошуємо, що навчання учнів 9-11-х класів навчальним предметам: «Основи правознавства», «Правознавство» має реалізовуватися через компетентнісний і діяльнісний підходи.

Домашні завдання з навчальних предметів мають бути спрямовані на підвищення пізнавальної активності та самостійності учнів, а саме на: закріплення, поглиблення та розширення знань, умінь і навиків самостійної

роботи; підготовку учнів до активного сприймання нового матеріалу; розвиток в учнів системного та критичного мислення тощо.

Звертаємо увагу, що під час оцінювання результатів навчання з предмета «Основ правознавства», доцільно використовувати на уроках: усне опитування, тестові та письмові завдання; вибір методів і форм оцінювання здійснювати з урахуванням характеру об'єктів оцінювання, самооцінювання та взаємооцінювання.

Із електронними версіями підручників з основ правознавства, що рекомендовано Міністерством освіти і науки України, можна ознайомитися на сайті Інституту модернізації змісту освіти за покликанням: <https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/9-klas/>.

Під час навчання предмета «Основи правознавства» у 9-х класах необхідно враховувати зміни в законодавстві України, що відбулися протягом минулого та поточного року.

Отже, навчання предмету «Основи правознавства» у 9-х класах має сприяти компенсації освітніх втрат, становленню особистості, розвитку в учнів критичного мислення, здатності розуміти й оцінювати ними правові явища та процеси, аналізувати різні життєві ситуації, відповідно дій правових норм.

Громадянська освіта

В умовах глобалізаційних процесів, політичної та економічної нестабільності, одним із провідних завдань нашої держави є формування свідомого, активного громадянина, здатного жити та діяти в демократичній державі.

У 2024-2025 навчальному році чинною для учнів 10-х класів залишається навчальна програма «Громадянська освіта (інтегрований курс). 10 клас» для закладів загальної середньої освіти (70 год./рік., 2 год./тижд.) (наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2022 № 698 «Про надання грифа оновленим навчальним програмам») [9].

Наголошуємо, що навчання учнів громадянській освіті має бути спрямовано на реалізацію мети загальної середньої освіти – розвиток і соціалізація особистості, формування її національної самосвідомості, громадянської позиції, світоглядних орієнтирів, критичного мислення, дослідницьких та аналітичних умінь.

Звертаємо увагу, що ще у 2022 році до змісту програми з громадянської освіти було внесено зміни, а саме: посилено увагу до вивчення явища війни як найжорсткішого прояву збройного конфлікту; додано тему щодо громадянського опору як відповідь на виклик часу; акцентовано увагу на ролі громадських організацій; ролі волонтерства як важливої складової громадянської культури тощо.

Особливої уваги, у програмі з громадянської освіти, заслуговує розділ 2 «Права і свободи людини», теми якого стосуються формування в учнів цілісного уявлення про механізми та процедури захисту прав людини, прав дитини як на національному, так і міжнародному рівнях.

В умовах збройної російської агресії проти України особливого значення, на уроках громадянської освіти, набуває розгляд питань із розділу «Світ інформації та мас-медіа», а саме: інформаційні війни, інформаційна безпека та її складові, безпека та етика поведінки у мережі «Інтернет», права людини в інтернеті, кібератаки в умовах конфлікту, особливості захисту прав дітей в інтернеті.

Під час вивчення тем розділу 6 «Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту», варто акцентувати увагу учнів: на поняттях «економічна безпека» і «соціальна держава», як важливих складових економіки країни в умовах військового стану; на особливостях ведення домогосподарства в умовах військового стану, у зоні бойових дій, в окупації, під час евакуації, у тилу (втрата майна, доходів, інші видатки тощо); на трудових відносинах під час війни (гарантії та зміни).

Звертаємо увагу, що зміст програми з громадянської освіти не містить уроків узагальнення та тематичного контролю. Тому, учитель може (за необхідності) самостійно планувати такі уроки, оскільки в програмі відсутній розподіл навчального матеріалу за годинами.

Наголошуємо, що навчальна програма з громадянської освіти містить орієнтовний перелік тем практичних занять, тематика яких сформульована переважно у форматі запитальних речень, що спонукає учнів до проведення досліджень з означеної проблеми. Зазначимо, що вчитель може обирати тему практичних занять із запропонованого переліку в навчальній програмі або пропонувати власні теми, ураховуючи потреби та інтереси здобувачів освіти кожного окремо класу.

У контексті російської-української війни та інформаційної російської пропаганди, особливе місце «посідає» питання – медіаграмотності. Із метою формування в учнів відповідального ставлення до поширення інформації, розвитку навиків оцінювання медіаповідомлень, розуміння ними власної ролі у запобіганні інфомедії, Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти рекомендує до використання матеріали Академії української преси, із якими можна ознайомитися за покликанням: <http://surl.li/hsyvy>.

Із метою формування у здобувачів освіти протистояння ворожій інформаційно-ідеологічній пропаганді, розуміння механізмів і принципів медаіконтенту, формування в учнів світогляду та цінностей, рекомендуємо до використання навчально-методичні посібники: «Медіаосвіта в огні» (<http://surl.li/hsyxj>), «Інформаційна гігієна та медіаосвіта: що нового в умовах воєнного часу» (<http://surl.li/tzhln>), підготовлені Академією української преси, використання матеріалів і практичних вправ яких, сприятимуть розвитку в учнів критичного та системного мислення, здатності логічно обґрунтовувати власну позицію, здійснювати пошук інформації, її оцінювати та розрізняти.

Із метою інтеграції НАТОзнавства у навчання громадянської освіти, формування в учнів знань із питань безпеки, рекомендуємо посібник «НАТО – сила, що захищає мирних громадян» (<https://salo.li/E175791>) [6].

Задля поширення знань із міжнародного гуманітарного права та формування на їх основі громадянських компетентностей школярів,

особистісного розуміння необхідності застосування норм міжнародного гуманітарного права в умовах збройної російської агресії, рекомендуємо до використання в освітньому процесі навчально-методичний посібник «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» [1], із яким можна ознайомитися за покликанням: <http://surl.li/glyzj>.

Для формування в учнів безпечної поведінки в мережі «Інтернет», рекомендуємо посібники, розроблені та перекладені українською мовою, за сприяння Координатора проєктів ОБСЄ в Україні, а саме: «Онлайн» – друге оновлене видання навчально-методичного посібника «Керівництво із соціально-педагогічного супроводу формування безпечної поведінки підлітків в інтернеті», із якими можна ознайомитися за покликанням: <http://surl.li/umrse>.

Окрім того, рекомендуємо до використання на уроках громадянської освіти навчальні матеріали Програми підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа», що реалізується Європейським Центром ім. Вергеланда, Радою Європи та Міністерством освіти і науки України, із якими можна ознайомитися за покликанням: <http://surl.li/umrsw>.

Під час проведення уроків з теми «Лобіювання інтересів та корупції» у курсі «Громадянська освіта (інтегрований курс)» у закладах загальної середньої освіти, із метою формування в учнів понять «корупція», «корупціогенний ризик», «лобізм»; умінь визначати шляхи подолання корупції; активної життєвої позиції та громадянської свідомості, рекомендуємо, для підготовки до уроків, використовувати інформаційні матеріали, розміщені на сайті Офісу розбудови доброчесності при Національному агентстві з питань запобігання корупції (<https://nazk.gov.ua/uk/>), а також методичні рекомендації до проведення антикорупційних уроків (<http://surl.li/txbbz>).

Із метою формування та розвитку громадянської та соціальної компетентності учнів на уроках громадянської освіти, рекомендуємо до використання в освітньому процесі програму курсу за вибором «Навчаємось жити в громаді» для учнів 8(9)-х класів (лист Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» Міністерства освіти і науки України від 28.07.2022 № 22.1/12-Г-254 «Схвалено до використання в освітньому процесі») [20], із якою можна ознайомитися за покликанням: <https://cutt.ly/HZ6aNTq>.

Для реалізації діяльнісного підходу в навчанні учнів громадянської освіти, формування активної громадянської позиції та відповідальності, навиків конструктивної взаємодії, розвитку в учнів толерантності, виховання поваги до культурного різноманіття, різних поглядів, релігій, звичаїв і культур, рекомендуємо посібник «Всі різні. Всі свої», створений міжнародною організацією IREX у рамках програми «Мріємо та діємо», що можна завантажити за покликанням: <https://mriemotadiemorazom.org/ms-form>.

Отже, навчання громадянської освіти має сприяти компенсації освітніх втрат, формуванню особистості, здатної усвідомлено й відповідально брати участь у суспільно-політичному житті, реалізовувати та захищати свої права і свободи, висловлювати власну думку, позитивно впливати на життя інших людей через активну життєву позицію.

Використані та основоположні джерела

1. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник. Друге видання / Войтенко О., Єлігулашвілі М., Козорог О., Короткий Т., Потапова В., Стокоз О., Хендель Н. ; за заг. ред. Короткого Т. Київ, УГСПЛ; Одеса : Фенікс, 2021. 268 с.
2. Громадянська та історична освітня галузь : 5-6 класи (адаптаційний цикл) Нової української школи: методичний посібник для вчителів закладів загальної середньої освіти / уклад. О.В. Третьякова; за ред. І.В. Удовиченко. Суми : НВВ КЗ СОШПО, 2022. 59 с.
3. Методичні рекомендації щодо заповнення сторінок класного журналу в 5 класах НУШ : лист Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти від 28.10.2022 № 463/11-10. URL: <http://surl.li/tzdvx> (дата звернення: 27.05.2024).
4. Медіаосвіта в Державному стандарті базової середньої освіти (5-6 класи) : Навч.-метод. посіб. / О.П. Мокрогуз (розділи 1, 2, 3, підрозділ 4.2), О.В. Волошенюк (розділ 1, підрозділи 4.1, 4.3), Г.А. Дегтярьова (підрозділ 4.1), І.П. Старагіна (розділ 4.1), Р.В. Шаламов (підрозділ 4.2.); за заг. ред. В.Ф. Іванова, О.В. Волошенюк, Р.І. Євтушенко. Київ : Академія української преси, Центр вільної преси, 2022. 63 с.
5. Методика навчання учнів 9-го класу основ правознавства: методичний посібник / Ремех Т.О. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.
6. НАТО – сила, що захищає мирних громадян / Бакка Т., Волошенюк О., Желіба О., Євтушенко Р., Мелещенко Т., Мальований О., Мокрогуз О.; за ред. Волошенюк О., Дьоми С. Київ : ВСВСДГО, 2019. 164 с.
7. Перелік модельних навчальних програм для спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з особливими освітніми потребами, яким надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України : наказ Міністерства освіти і науки України від 13.06.2023 № 724. URL: <http://surl.li/tzhlp> (дата звернення: 27.05.2024).
8. Перелік модельних навчальних програм для спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з особливими освітніми потребами, яким надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України : наказ Міністерства освіти і науки України від 26.04.2022 № 383. URL: <http://surl.li/ualob> (дата звернення: 27.05.2024).
9. Про надання грифа оновленим навчальними програмами : наказ Міністерства освіти і науки України від 03.06.2022 № 698. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/87299/ (дата звернення 27.05.2024).
10. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 № 119. URL: <http://surl.li/ualjv> (дата звернення 27.05.2024).
11. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX станом на 24.03.2024. URL: <http://surl.li/ualkm> (дата звернення: 24.05.2024).
12. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2541-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 24.05.2024).

13. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09. 2020 № 898 (у редакції від 30.08.2022 № 972). URL: <http://surl.li/ualky> (дата звернення: 24.05.2024).

14. Про загальнонаціональну хвилину мовчання, за загиблими внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : Указ Президента України від 16.03.2022 № 143/2022. URL: <http://surl.li/ualmq> (дата звернення: 24.05.2024).

15. Про надання грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» модельним навчальним програмам для закладів загальної середньої освіти від 12.07.2021 № 795. URL: <http://surl.li/uallr> (дата звернення: 27.05.2024).

16. Про затвердження інструкції з ведення класного журналу учнів 5-11 (12)-х класів загальноосвітніх навчальних закладів : наказ Міністерства освіти і науки України від 03.06.2008 № 496. URL: <http://surl.li/ualmf> (дата звернення: 27.05.2024).

17. Про затвердження рекомендацій щодо оцінювання результатів навчання : наказ Міністерства освіти і науки України від 02.08.2024 № 1093 (зі змінами). URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/92715/ (дата звернення: 14.08.2024).

18. Про затвердження Рекомендацій щодо використання модифікованих програм з української мови, української літератури, історії України, географії для закладів загальної середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 16.05.2024 № 701. URL: <http://surl.li/ualnnd> (дата звернення: 27.05.2024).

19. Ратушняк С.П. Основи правознавства: підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів. Тернопіль: Навчальна книга «Богдан». 2017. 272 с.

20. Схвалено до використання в освітньому процесі : лист Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» Міністерства освіти і науки України від 28.07.2022 № 22.1/12-Г-254. URL: <http://surl.li/ualov> (дата звернення: 27.05.2024).

Методист з історії та правознавства
навчально-методичного відділу координації
освітньої діяльності та професійного
розвитку Сумського ОШПО

О.В. Третьякова

(Підпис наявний в оригіналі)